

Márton László

„KÉSÉRTET VAGYOK”

Feljegyzések Weöres Sándor „Psyché”-jéről

Miért nem tudok összefüggően, egyetlen átfogó témára vagy motívumra koncentrálni Weöresről?

(Miért nem tudtam annak idején Mándyról? Pedig nagyon szerettem volna. Fel is készültem, ahogyan csak tudtam. Mégsem ment. Húsz évvel később Örkényről azért sikerült megírnom egy viszonylag összefogott esszét, mert egy jól észlelhető írástechnikai problémán keresztül megragadhatóan bizonyult az egész írói habitus. Mándy munkáit olvasva viszont egy-egy konkrét szöveg jellegzetességeiben az írói észjárás egésze bizonyult megfoghatatlannak. Ami pedig megfogható lett volna, azt mellékesnek és elégtelennek éreztem. Más kérdés, hogy az észjárás megfoghatatlanságáról is lehetett volna úgy írni, hogy az elvezessen Mándy hiteles portréjához.)

Weöressel kapcsolatos általános bizonytalanságomat kézzelfogható nem tudássá alakítja két dolog. Az egyik magától Weörestől ered: ez pedig az ő próteuszi természet. Költészetével szembesülve (beleértve a drámákat és a műfordítói életművet is), nem tudhatom, hol ér véget WS, az úgynevezett „én”, és mikor szólalnak meg azok a hol valóságreferenciális, hol fikatív, hol imaginárius szellemhangok, akiket WS mint hatalmas (azaz nagy volumenű és nagy hatalmú) költői kapacitás integrált az életműbe. A másik módosító faktor tőlem ered: ez pedig az, hogy nem vagyok költő, és nem értek a költészethez.

Nem szerénykedésből mondom ezt, hanem jelzem, hogy látok itt egy választóvonalat. Másképpen beszélhet a költészetéről az, akinek vannak saját érvényes költői ötletei, és másképpen az, aki versolvasóként (kritikusként, fordítóként) közelít meg egy-egy költői alkotást vagy életművet, értelemszerűen valaki másét. Egy-egy szakszerű, pontos, találó elemzés mondhat lényegeset az adott teljesítményről, például egy új kötetéről vagy az adott pályaszakaszról vagy akár a formálódó életmű és a kulturális kontextus viszonyáról is; de a költészetéről való lényegi tudás nélkül nehéz meglátni és megfogalmazni, mitől lett és maradt – vagy nem maradt – egy költő az, aki. Ha pedig felidézzük azt az évtizedek óta tartó, meg-megújuló bűvöletet, amelyet egy nagy költővel vagy inkább költői életművel való találkozás élesztett bennünk, akkor, minél inkább alávetjük magunkat a bűvöletnek, annál inkább kényszerülünk arra, hogy önmagunkról, a ránk gyakorolt hatásról beszéljünk a költészet helyett.

A PSYCHÉ kivétel, az én szempontomból azért is, mert vele kapcsolatban úgy tudok beszélni magamról, értékéleteimről és elfogultságaimról, hogy mindez WS-ről szóljon. Konkrétabban: a PSYCHÉ epikus karaktere teszi lehetővé számomra, hogy WS költői életművét és észjárását e késői műve felől vegyem szemügyre.

A PSYCHÉ első kiadása 1972-ben jelent meg. Tizennégy éves voltam, amikor megvásároltam. Most is megvan a példány, és noha sokszor újraolvastam, most is fel tudom idézni negyven évvel ezelőtti első benyomásaimat, a nyílt (és metrikailag virtuóz módon

formált) erotika és a nyelvi archeológia egymást erősítő izgalmaikat. A barokk költészet iránti fiatalkori vonzalmam ha nem is kizárólag innen ered, komoly megerősítést kapott a PSYCHÉ-től.

De nem csak ezért említem, hogy mindig az első kiadást olvastam újra (ha csupán négyévenként egyszer, az akkor is tíz újraolvasás), hanem azért is, mert emiatt nem vettem észre a későbbi bővítéseket. Hogy mást ne mondjak, évtizedekig hiányérzetem volt, amiért a fiktív költőnő nem konfrontálódik legjelentősebb létező költőtársával, Berzsenyivel. Fórizs Gergely hívta fel a figyelmemet (ezúton is köszönöm neki) arra a levélváltásra Nagy Péter győri törvényszéki ülnök és Lónyay Erzsébet között, amely az első kiadásban még nem szerepel, és amelynek függelékében a költőnő elbeszéli Berzsenyivel való első és egyetlen találkozását, amelynek folytatása Kisfaludy Sándorral való első, egyetlen és akaratlan találkozás lesz. (Magában a válaszlevélben pedig a felső-Tisza-vidéki és a dunántúli magyar költészet Hamvas Béla-i színezetű oppozíciója körvonalazódik, amely a szerző, WS és a hősnő, Psyche *epikai* jellegű viszonyára vet megvilágító erejű fényt.)

Ez a később beiktatott epizód az Ungvárnémeti Tóth Lászlóról szóló visszaemlékezést bővíti, egyszersmind számottevően erősíti és gazdagítja a mű elbeszélő jellegét is. Ugyanakkor az életrajzi valóságreferenciák és az irodalmi fikció amúgy is sokrétű összeszőződését tovább finomítja és bonyolítja. Nagy Péterről nemcsak azt tételezhetjük fel, hogy valóságos, életrajzi személy, hanem azt is, hogy Weöres Sándornak családilag is volt hozzá köze, hiszen az ülnök úr a „*jó tsöngei Weöres István*”-t mint „*kedves komám uram*”-at emlegeti. Továbbá – létező személyként – ugyanúgy valódi atyafiságban állhatott Kisfaludy Sándorral (akiről Lónyay Erzsébet, mellesleg, nem írja meg a Nagy Péter által kért hódoló visszaemlékezést), ahogyan Lónyay Erzsébet – fiktív személyként – szintén valódi vérségi (és költői) rokonságban áll Czöbel Minkával, akinek költészetét, alkotói jelentőségét ugyancsak Weöres Sándor fedezte fel.

A PSYCHÉ, a szöveghez való alkotói viszonyt tekintve, első ránézésre pastiche-nak látszik. És valóban az is, pastiche, vagyis egy másik író, költő stílusában készült utánzat; kérdés azonban, hogy kit és mit utánoz. Kérdés továbbá, hogy az imitáció törekvése mellett nem fedezhető-e fel más, fontosabb törekvés is a műben.

A pastiche nem ritkaság az újabb magyar irodalomban. Leggyakoribb a tréfás utánzat, ezt nevezzük paródiának. Legismertebb példája a Karinthy-féle *ÍGY ÍRTOK TI*, pontosabban az 1912-es első kiadás anyaga, a későbbi, nem kevésbé mulatságos, de kevesebb frissességről tanúskodó szövegek nélkül. Előfordulnak, az előbbinél jóval ritkábban, tudatos hamisítási kísérletek is: idetartoznak a Thaly Kálmán által írt kuruc költemények és általában azok a (jelentős) X. szerzőnek tulajdonított vagy tulajdonítani javasolt alkotások, amelyekről előbb-utóbb kiderül, hogy a (kevésbé jelentős vagy szerzőként nem is létező) Y. írta őket. Az ilyen próbálkozások jelentősége az irodalomban, könnyen belátható okokból, jóval kisebb, mint a képzőművészetben; a nyelv és az ízlés folyamatos változása miatt általában könnyű is őket leleplezni. Továbbá azt hiszem: minél jelentősebb egy szerző, annál nehezebb jelentős mű létrehozásának igényével hamisítani. Az irodalmi hamisítók általában a kiegészítés javaslatával lépnek fel, a teljesség kedvéért tárnak a nyilvánosság elé – állítólag – elfelejtett vagy elveszett periférikus szövegeket.

A PSYCHÉ megjelenése óta eltelt négy évtized során, részben éppen a PSYCHÉ mintájára és bátorítására, számos szerepjátszó pastiche is létrejött. Ennek is több, jól elkülöníthető típusa van.

Az egyik esetben a szerző, addigi életművétől függetlenül, ismeretlen pályakezdőként lép fel, és új, a sajátjaként számon tartottól elkülönülő írói világ kiépítésére tesz kísérletet. Ilyen „Csokonai Lili” alias Esterházy Péter TIZENHÉT HATTYÚK című könyve, amely aztán zökkenőmentesen integrálódott Esterházy életművébe, és nem lett a Romain Gary/Émile Ajar párhuzamra emlékeztető folytatása.

A másik esetben a szerző kigúnyolja önmaga álarcát, miközben meg is alkotja. (Eny nyiben különbözik ez az eljárás az egyszerű paródiától.) Parti Nagy Lajos ilyen jellegű munkái a dilettantizmusban lappangó spontán, véletlenszerű költészetet mozgósítják, méghozzá olyan hatásokkal, hogy az álarc elveszti személyiségvonásait, és feloldódik Parti Nagy költői személyiségében. E típus kollektív változata a Tsúszó Sándor-életmű és a hozzá hasonló korpuszok. Tsúszó költészetét, amely Hizsniai Zoltántól indult ki, utóbb mások mellett Parti Nagy Lajos is gazdagította.

A harmadik típus reprezentánsa Kovács András Ferenc, aki jól elkülönülő, markáns életműfikciókat hoz létre, és ebben a nemben több variációt is végigjátszik. Megírja nem létező költő nem létező életművét eredeti létező nyelven és jól ismerhető, létező közegben, ez a Lázary René Sándor-ciklus, valamint létező költő nem létező életművét is, ez Caius Licinius Calvus, akinek esetében a szerzőnek a fordítás fikciójával is meg kell birkóznia. És akkor még nem beszéltem sem a Kavafisz-átiratokról, ahol a műfordítás nem pusztá fikció, ám emiatt a költői szerepjátékhoz való viszonya sokkal bonyolultabb is, mint Calvus esetében, sem az orosz imitációkról, sem a többi kisebb-nagyobb költői szerepről. Kovács András Ferenc szétírja saját költői személyiségét különböző életműfikciókba, viszont a személyiség szétírva is elég erős ahhoz, hogy egységes keretbe foglalja a megalkotott szerepeket. (Ugyanebbe a típusba tartozna a költői hasonmás vagy tükörkép, gondoljunk például Baka István Szytyepan Pehotnij-verseire, ha a tükörkép jellegű vers pastiche volna.)

Az is előfordul, hogy egy vagy több alkotó egy már meglévő és lezártnak ismert életművet ír tovább, azt mintegy kiegészíti, vagyis létező voltában torzónak nyilvánítja. Ennek jellegzetes példája a MÁR NEM SAJOG című kötet, József Attila „*legszebb öregkori versei*”-nek gyűjteménye az 1990-es évek költőitől. Amennyire meg tudom ítélni, a József Attila-i versbeszéd időskori extrapolációja sikeres, viszont József Attila életrajzának valós életrajzon kívüli része nincs meggyőző cselekménybe foglalva. A lassacskán Magyarországon is felbukkanó kritikái költőéletrajzok egyik lényeges tanulsága, hogy a sorozatba rendezhető (és akár fejlődésnek is nevezhető) alkotói döntések egyik lehetséges értelmezési kerete az életrajz mint cselekmény. Az életrajz írója persze ugyancsak alkotói döntések sorát hozza meg, amikor megállapítja, hogy az ábrázolandó életnek mi a tulajdonképpeni tétje, és ez hogyan függ össze az életművel mint kanonizálható teljesítménnyel.

Ha a PSYCHÉ-ben látjuk az újabb magyar irodalom szerepjátzó pastiche-műveinek előzményét, felvetődik a kérdés: vajon ez a mintakép miért annyira nehezen meghaladható? Miféle mércéket emel milyen magasra?

WS a PSYCHÉ megalkotásakor részint *kitalált*, részint *megtalált* valamit és valakit. A „ki-” és a „meg-” ugyanannak a dolognak a két oldala, és az teszi művészileg rendkívüli hatásokúvá őket, hogy jóformán szétválaszthatatlanok.

Nem ismerem részletekbe menően WS életrajzát, és csak nagy vonalakban tudom felidézni azt a szellemi környezetet, amelyben a mű ötlete létrejöhetett. Még nehezebben tudom elképzelni magát az ötlet létrejöttét. Két dolog tudható vagy biztosra vehető.

Az egyik: az 1950-es évek végén, 60-as évek elején, amikor az ötlet felmerülhetett, WS már nem volt úgy kizorítva az irodalmi nyilvánosságból, mint 1956 előtt. Utazhatott, publikálhatott. Ugyanakkor szó sem volt még arról az elismertségről, ami az 1970-es években már magától értetődőnek látszott. Költészetét, annak egy szegmentumát a hivatalos kultúrpolitika a kiskorúak számára izolálta, egyébként leginkább műfordítóként hagyták érvényesülni („*műfordítóvá süllyesztettük*” – olvasható róla egy 1960-as besúgói jelentésben),¹ és ma már alig elképzelhető gyanakvással szemlélték tevékenységét, főleg fiatal költőkkel való kapcsolattartását. Emiatt elképzelhetőnek tartom, hogy a PSYCHÉ ötletéhez eredetileg a menedékkeresés, a belső emigráció szándéka kapcsolódott.

A másik: a rá nehezedő politikai nyomás részleges enyhülésével nagyjából egy időben kezdhetett a költő érezni az öregedést, és ettől nem függetlenül – mint a PSYCHÉ-vel kapcsolatos megnyilvánulásából is kiderül – azt, hogy eljutott saját költészetének határaihoz. Az általa említett „*nyelvi és szellemi felfrissülés*” vágya, amelyre a MERÜLŐ SATURNUS egyik jegyzete utal, egyenesen kíváncsalmá teszi a szóban forgó határok átlépését. Ugyanez a jegyzet azt is mondja, hogy a fiktív költőnő verseinek megformálásakor a cél az volt, hogy „*valaki az énjének egy-egy megvalósíthatatlan részét másik személyé sűrítse, olykor más korszakba is. [...] Ez a »pót-én-kivetítés« alkalmat ad más stílus és más temperamentum megnyilvánulására, a szókinccs és mondatformálás más módjára*”. Hasonló törekvésekre felhossa példaként Pessóát (aki inkább a párhuzamos személyiségek költője), Thomas Chattertont (aki inkább egy költészetről szóló, HEINRICH VON OSTERDINGEN-szerű regény hőse lehetne) és Thaly Kálmánt (aki inkább egy nemzeti ideológiától vezérelt, áhítatos hamisító).

Virginia Woolf ORLANDÓ-járól ebben a jegyzetben nem esik szó, ez a mű talán nem is jutott WS eszébe. Persze a Woolf-regény címszereplőjétől nem olvashatunk fiktív költői életművet. Viszont a ki- és megtalálás együttes dinamikája ebben a műben éppoly erős, mint a PSYCHÉ-ben; és ahogy a hős, majd hősnő saját életidejének zárványában időutazást tesz, újra meg újra áttörve a korszakok nyelvi, stílári, ízlésbeli kontextusát, az igencsak „*alkalmat ad*” más(-más) stílus megszólaltatására, Orlando nővé változása pedig a „*más temperamentum*”, a „*női szív*” „*megnyilvánulására*”.

WS a PSYCHÉ-ben nem az évszázadokon átzúgó orlandói stílusrevü magyar megfelelőjét találta ki és meg, hanem azt a vákuumot a modern magyar irodalom klasszicizmus utáni, romantika előtti előtörténetében, amelyet Lónyay Erzsébet alakjával és költészetével betölthetett. Nemcsak a „*pót-én-kivetítés*”-ről van szó tehát, hanem egy olyan általánosabb hiányérzet visszamenőleges (lényegében utópisztikus) pótlásáról is, amely a magyar irodalom letűnt korszakai kapcsán újra meg újra elfogja a magyar költőket, írókat, a legkiválóbbakat és a legszánalmasabbakat egyaránt.

Nem sorolom újra a jól ismert példákat az elveszett vagy sosem volt magyar őseposz újraírási kísérleteire. A XIX. századi magyar történelmi dráma a két-háromszáz évvel korábban meg nem írt színpadi művek pótlásaképpen jött létre. A közelmúltbeli posztmodern történelmi regényekben is lehetetlen észre nem venni azt a szándékot, hogy átlépjenek az egy-másfél évszázaddal korábbi történelmi regények sorába, és visszamenőleg átértelmezzék őket.

Mit akart WS visszapótolni, visszamenőleg beleírni a XIX. század eleji magyar költészetbe? Az erotikát, a szubverzivitást, a játékosságot, a nyelvi-poétikai polifóniát. Azt,

¹ Idézi Szőnyei Tamás: TITKOS ÍRÁS, I. köt. 658. Szőnyei művéből jól megismerhető az egyes kultúrpolitikuskok WS-sel kapcsolatos – gyakran változó – álláspontja.

ami szerinte (és nyomdokain sokak szerint) a modern magyar költészet fontos előzménye volt, és amit saját költői felfogása előtörténetének is tekintett.

Azt, ami a régebbi magyar költészet rejtett értékeiben és furcsaságaiban – mint éppen WS kutatásaiból és gyűjtéséből tudhatjuk – mindig is megvolt, csak éppen kezdetleges formában, esetlegesen, elhallgatva, elfeledve. Azt, ami egy kiemelten fontos, kanonizált életműben, Csokonaiéban megtalálta virtuóz formáját is, de folytatóra már nem talált. Ócsai Éva vette észre,² hogy WS hősnője, Psyché az irodalmi fikció szerint éppen azon a napon, 1795. január 27-én jön a világra, amikor az a menyegző zajlik (Budai Ézsaiás tudós professzoré), amelynek alkalmából Csokonai megírta a DEBRECENI MAGYAR PSYCHÉ című, egymással felelő tréfás szövegekből álló hírlapparódiát. WS Psyhéjének mint hősnőnek születése tehát jelképesen (és a fikción belül ténylegesen is) egybeesik Csokonai PSYCHÉ-jének nyilvánosságra hozatalával. Ugyanakkor joggal feltételezhető, hogy Csokonai PSYCHÉ-je, amelyben, mint Ócsai Éva írja, „különböző szövegek egymást kommentálják és interpretálják”, ösztönzője és mintája volt WS PSYCHÉ-jének, amelyben ugyanez történik nagyobb léptékben és bonyolultabb, többrétű alkotói szándékkal.

Lónyay Erzsébet fiktív életrajzában nincs helye Csokonainak, hiszen a költőnő – mégoly korai – eszmélkedésekor a debreceni poéta már évek óta halott; viszont fiktív személyként is tekinthetjük őt Csokonai legjobb tanítványának, költészetét pedig a Csokonai-poézis „*más temperamentum*”, illetve „*női szíve*” általi ekhójának. Ezt sem árt figyelembe venni, amikor értékeljük WS egyik nagy bravúráját, a létező Ungvárnémeti Tóth László és a fiktív Lónyay Erzsébet létező, illetve fiktív költészete közti párbeszédet, felelést, vitát.

No de csakugyan létező költő-e Ungvárnémeti Tóth László? Csakugyan létező költészet-e az övé? E sorok írásakor, 2013-ban egyértelműen igen. Ám a PSYCHÉ megalkotása és megjelenése előtt inkább nem. Az 1970-es évek előtt nem létezett sem ez a költő, sem a neki tulajdonítható költői teljesítmény. Előbbit nem tartotta számon az irodalomtörténet, utóbbi – többek közt emiatt – nem volt hozzáférhető. Ungvárnémeti Tóthot és verseit WS találta. Ő már csak ilyen volt: keresett és talált egy sor régebbi költőt. Egyik legjelentősebb találatja vagy lelete Ungvárnémeti Tóth.

És ezzel eljutottunk a ki- és megtalálás problémakörének centrumába.

WS kitalál egy költőnőt. Ez a költőnő zseniális. Saját benyomásaim alapján merem őt így minősíteni: olvasom a verseit, és látom bennük a szenzibilitással párosuló poétikai kapacitást. Hogy egy kicsit árnyaljam a minősítést: a költőnő hol zseniális, hol provinciális. Mint a magyar költészet legjava. Ám éppen gyarlósága, tökéletlensége, esendősége révén válik életszerűvé és szerethetővé. Úgy is mondhatnám: regényesedik. Amennyit veszít szerzőként (már csak azáltal is, hogy nem lehet olyan terjedelmes, gazdag életműve, mint például kitalálójának), legalább annyit nyer hősként, vagy inkább lényegesen többet.

Ez többek között azt jelenti, hogy egy fiktív alkotót nem lehet önmagában véve kitalálni. Azaz lehet, de buktatókkal jár. Mindazok a művészregények, amelyek nem prezentálják, hanem csak utalásokban említik vagy értékelően összefoglalják a művészi teljesítményt, súlyos esztétikai deficittel küszködnek. Még Thomas Mann is üres ha-

² Ócsai Éva: JANUS KÉT ARCA. CSOKONAI ÉS AZ ŐT OLVASÓ WEÖRES. *Forrás*, 2005/10.

landzsázásra kényszerül a HALÁL VELENCÉBEN elején (bár ezt a beszédmódot is, el kell ismernem, színvonalasan és humor nélkül műveli), amikor Gustav von Aschenbachot íróként próbálja megjeleníteni. Ez a lényeg: hogy épp *megjeleníteni* nem lehet a művészt, különösen az író és a költőt nem: tudniillik a megjelenítéstől megszűnik hősnek lenni, és maga is szerzőként nyomul. Elkezd ő maga ábrázolni, és megszűnik az ábrázolás tárgyának lenni. Ezáltal egyrészt háttérbe szorítja a tényleges szerzőt, másrészt megsemmisíti az epikai kompozíció egységét. Egy vérbeli epikus inkább ráfanyalodik a trükközésre, a halandzsázásra (hiszen úgyis megússza), semhogy elfogadja a narratív struktúra megbillenését.

Létezik persze olyan világirodalmi rangú költőregény is, amelynek szerzője nem sokat törődik a cselekmény és a kompozíció egységével, és így megengedheti magának, hogy szóhoz juttassa, érvényesülni hagyja költő hősét. Ilyen a már említett HEINRICH VON OFFERDINGEN, amely viszont nincs befejezve, és talán éppen töredékessége, cselekményének kibontatlansága miatt érződik annyira erősnek. Ebben a műben a fikciónál jóval erősebb az imagináció: a címszereplőt egy imaginárius ónémet közeg veszi körül, nagyjából az EGY MŰVÉSZETKEDVELŐ KLASTROMI TESTVÉR SZÍVÖMLENGÉSEI-nek világa, ő maga, Heinrich pedig, mai szemmel nézve, már csak azért sem képzelhető el középkori költőként, mert a (korabeli) legmodernebb költői nyelvet, a korai német romantika diskurzusát beszéli. Novalisnál csak kitalálás van, megtalálás nincs.

WS a költőnő alakja mellé kitalálja az életművet, egyszersmind megtalálja azt a rokokó utáni, nyelvújítás előtti nyelvi réteget, amely Lónyay Erzsébet sajátja. Én ezt csak kisebb részben látom imitációnak, nagyobb részben invenció.

A szerző kilétéhez nem férkőzik kétség. WS egy pillanatig sem leplezi, hogy Lónyay Erzsébet verseit valójában ő írta: a versanyag tehát nem misztifikáció, hanem költői fikció; ennyiben kitalálás. A kitalált hősnőben viszont meg is találta költői médiumát, szócsövét, per-sonáját. Továbbá WS nemcsak az életművet találta ki, hanem az életrajzot is, annak töredékességével, hiátusaival, bizonytalanságaival együtt. Ki kellett találnia a költőnő életrajzi utalásokkal teli önkomentárjait, az idegenkezű testimoniumokat (például Acházt Mártonét), és, ha mégoly vázlatosan is, fel kellett idéznie a mindenkori tanú alakját is. Ki kellett találnia a kitalált költőnő Ungvárnémeti Tóth Lászlóhoz fűződő emlékeit is, valamint azt a beszédmódot, amelyen keresztül az emlékező értékel a szeretve utált férfit, annak csodálva elutasított költészetét és önmaga (mármint Lónyay Erzsébet) viszonyát a poézishez. Egyszersmind meg kellett találnia azokat a közismert (vagy kevésbé ismert, ám bizonyíthatóan létezett) személyekhez vezető kapcsolódási pontokat, amelyek mentén Lónyay Erzsébet alakja és élete hitelesen és varratmentesen beilleszthető a korabeli történeti-kulturális közegbe. A korabeli nyelv és helyesírás mellett a korabeli kulturális kontextust (plusz az éppen akkor zajló nemzedék- és őrsgváltást) is fel kellett térképeznie. Mint láttuk, ez a munkafolyamat még az 1972-es első kiadás után sem zárult le teljesen.

Főként pedig meg kellett találnia azt a poeta minorként is alig számon tartott, legfeljebb irodalomtörténeti felsorolásokban szereplő költőt, aki a készülő műben Lónyay Erzsébet ellenpólusa lehetett, és akiről nem sokkal a PSYCHÉ megjelenése után joggal írhatta méltatója: „[K]ölteményei, tanulmányai, jegyzetei kristályosan sokoldalú, szokatlanul steril, csak egyszeri alkotót őriznek. Erő tekintetében elmarad [...] legjobbjaink mögött, de mindmáig ő a legintelligensebb magyar szerző.”³ A költő Ungvárnémeti Tóth László, méltatóját

³ WS: HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL. 1982. II. kötet, 318.

Weöres Sándornak hívják. (Figyelemre méltó, amint a hősnő ambivalens ízlésitélete – „*Ficzko, te merő Abstractumot írsz. Nálad a fa nem fa, hanem valamely Idea allegoricus fája* [...] *Te a Concretumoktól el-vonod az illatot, mozgást, életet, minden hideg és kemény leszen*”⁴ – hogyan alakul vissza a szerző, illetve másfél évszázaddal későbbi költőkolléga arányérzékévé: egyfelől „szokatlanul steril”, másfelől „mindmáig ő a legintelligensebb”; méghozzá a két minősítés együtt, egymás mellett!)

Ungvárnémeti Tóth alakjában és költészetében WS tehát nemcsak hősnője ellenpólusát, hanem egy saját előfutárát, egyszersmind múltbeli poétikai vitapartnerét is megtalálta. (Nem mellesleg: a PSYCHÉ olvasható Ungvárnémeti Tóth válogatott műveinek új meg új kiadásaként is; de annak sincs akadály, hogy a naiv vagy kevésbé tájékozott olvasó WS fikciójának tekintse az Ungvárnémeti Tóth-verseket.) Továbbá megtalálta azokat a verseket is a Trattner-féle 1816-os kiadásban, amelyek összefüggésbe hozhatók Lónyay Erzsébet személyével: vagy egy Lidi nevű lányról van szó bennük, vagy beilleszthetők a fent említett költői disputába, vagy olyan eseményt örökítenek meg, például egy menyegzőt, amelyet visszaemlékezésében Lónyay Erzsébet kibővít, kifiguráz és drámaian többértelművé tesz (lásd az Ungvárnémeti Tóth költeményében fakéregbe vésett K betű pajzán értelmezését WS, illetve Lónyay Erzsébet szemszögéből).

Legfőképpen pedig azt a tényt vagy körülményt vagy jellegzetességet találta meg WS, hogy a magyar költészet időben letűnt rétegeiből bármikor előbányászhatók teljesen vagy majdnem teljesen ismeretlen torzók, teljes művek, egész életművek, amelyek „*csak egyszeri alkotót őriznek*”. Ungvárnémeti Tóth megtalálásának gesztusa egyszersmind Lónyay Erzsébet kitalálásának aktusát is hitelesíti. A megtaláló kimondva-kimondatlanul azt állítja, hogy Psyché bár nem létezett, mégis létezhetett volna. Más szóval: élni nem élt, de attól még létezni létezett. Létezését igazolja a többi hol zseniális, hol szárnyaszegett költőnő – Karay Ilona, Czóbel Minka –, akik dokumentálhatóan éltek valaha, és akiket szintén WS talált meg. (És, természetesen hozzá, azok is, akik még mindig névtelenül lappanganak, felfedezésre és újjáélesztésre várva.)

A PSYCHÉ-ben tehát nem elsősorban az utánzásos játékon alapuló költői fikció fontos, hanem a magyar költői kánon – ha úgy tetszik, nemzeti hagyományaink – radikális újraírása is. Erre tesz WS eredményes kísérletet másik nagy kései művében, a HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL című gyűjteményben. Nyilvánvaló, hogy a két mű párhuzamosan, egymással szoros összefüggésben jöhetett létre. Tekinthejtjük úgy is, hogy a PSYCHÉ mögött ott áll WS sokéves, fáradságos, intuíciókban bővelkedő, jó szerencsétől kísért kutatómunkája, Ungvárnémeti Tóth mellett több száz kisebb-nagyobb, izgalmasabb-érdektelenebb költői alkotás elolvasása, újraolvasása, újjáértékelő olvasása, modernné olvasása, előfutárrá olvasása. És tekinthejtjük úgy is, hogy ez a kutatómunka akkora energiafelhalmozással járt, hogy annak előbb-utóbb önálló költői műben kellett testet öltenie.

A PSYCHÉ létrejötté a magyar költői kánon nyitottabbá válásáról, egyszersmind fellazulásáról és elbizonytalanodásáról is tanúskodik. Ez nyilvánvalóan termékeny feszültséggel jár, és magában hordja annak biztató lehetőségét, hogy a kortárs magyar költészet a letűnt évtizedekből, évszázadokból nyerhet modern (késő modern, poszt-modern) szövetségeseket, valahogy úgy, ahogyan Jókainál A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYÉ-ben

⁴ WS: PSYCHÉ. 1972. 176., illetve WS: EGYBEGYŰJTÖTT ÍRÁSOK. 1981. III. kötet, 144.

a távoli tér- és időzárványokból előbukkanó ősmagyarok segítik ki a csávából a mai magyarságot.

Felvetődik persze a kérdés, hogy: a permanens felfedezések, újjáértékelések nem okozzák-e az értékek viszonylagossá válását vagy akár erózióját is? Válaszom röviden: ilyen következményeket nem a hagyományok újjáértelmezése, nem is a felfedező szenvedély, hanem a megértés iránti igény megszűnése és a kíváncsiság elvesztése okozhat.

A fentieket figyelembe véve, WS PSYCHÉ-beli legnagyobb találmányát, leleményét és nyereményét a nyelvi rétegek egymáshoz való viszonyának többértelműségében látom. Lónyay Erzsébet (vagyis a médium-Psychét megszólaltató WS) számára a tartalmi és értelmi egység a mindenkor létrejövő, azaz már létre is jött költemény. Innen nézve a nyelv nem tárgy, hanem alanya az ábrázolásnak és a megszólalásnak. A XX. század második felében élő és alkotó WS viszont ábrázolja és megszólaltatja nemcsak Lónyay Erzsébetet, hanem az általa használt nyelvet is, miközben kirajzolódik a hősnő élettörténete, amely értelemszerűen az életrajzi regény törvényszerűségeihez igazodik, annak megfelelően alakítja önnön cselekményét, illetve alakítja a cselekményt az irodalomtörténész álarcát is magára öltő szerző.

Lónyay Erzsébet (és a rajta keresztül megszólaló WS) számára a nyelv homogén, pontosabban csak a költői alkotáson belüli nyelv számít, az pedig homogén; a prózai nyelv (a keletkezési körülmények felidézésének nyelve, a felidézett „valóságos” dialógusok nyelve, a hétköznapi élet járulékos nyelve, például egy bevásárlási lista az első kiadás 152. oldalán, a rokonság szortírozása a 71. oldalon stb.) ettől élesen elkülönül, és költőileg nem jön számításba. A közelmúltbeli WS számára viszont nemcsak heterogén az általa megalkotott mű nyelve, nemcsak feleselnek egymással a nyelvi rétegek (van először is a vershez fűzött kommentár, olykor nem is a költőné, hanem a korabeli olvasóé, például Toldy Ferencé; hanem aztán a kommentált költemény vagy a kommentárt olvasó költőné újabb verse vissza is beszél), hanem mind a cselekménysítésnek, mind az eredetileg hétköznapi szövegek költőivé válásának éppen a nyelvi sokszólamúság adja a hajtóerejét.

Vegyük sorra a fontosabb nyelvi rétegeket! Először is: ott vannak a kötetben Lónyay Erzsébet „saját” versei. Ezek egy része – a fikció szerint – nem maradt fenn, némelyikük töredékes, de ezzel most nem foglalkozom. Azzal a ténnyel sem, hogy Lónyay Erzsébet olyan korszakban élt (volna), amelyben a magyar nyelv addig és azóta példátlanul gyors ütemben változott. Igaz, ő maga kivonja magát a nyelvújítás alól, de azért nyelve és helyesírása az 1820-as évek végén észrevehetően más, mint húsz évvel korábban volt. Ezt a kötet végén egy kissé tudálékosnak érződő közreadói jegyzet meg is említi (miközben feltűnés nélkül összekapcsolja a költőné alakját a WS által nagyra becsült, akkor még élő, azóta elfeledett Toldalagi Pál költői világával is).

Kettő: Lónyay Erzsébet „saját” verseihez írt „saját” kommentárjai. Ezekről nehezen elválaszthatók, noha tulajdonképp külön réteget alkotnak a kisebb életrajzi visszaemlékezések, a serdülőkori szexuális szenzációk és traumák, a kamasz Wesselényi Miklóssal történt együttlét, valamint a Goethével és Hölderlinnel való találkozás felidézése. Idetartoznak az 1971-es utószóba iktatott levelek is, amelyek egyikét – a fikció szerint – ő kapta Toldy Ferencről (de a rá adott verses választ már előzőleg olvashattuk a késői költemények között), másikat ő írta Fáy Andrásnak.

Három: Lónyay Erzsébet emlékezése Ungvárnémeti Tóthra, azon belül külön réteg a Nagy Péterrel folytatott levélváltás, valamint a Berzsenyiről és Kisfaludyról szóló emlékek felidézése.

Négy: Ungvárnémeti Tóth saját (hiteles) versei, valamint NÁRCISZ című színművének egy része (legalább a fele), plusz Lónyay Erzsébet (fiktív) visszaemlékezése AZ ÁLMOK című (hiteles) „*Idyllium*” keletkezési körülményeire, hozzácsatolva Ungvárnémeti Tóth (hiteles) jegyzete a görög líráról. Eddig is látszott, ezen a ponton azonban hangsúlyossá válik a nyelvi sokrétűség mellett a kötet egészének műfaji sokszínűsége is: a műfajilag amúgy sem egységes versanyag és a prózai szövegek között Ungvárnémeti Tóth munkái révén megjelenik a dráma is.

Öt: egy XIX. századi (fiktív) Lónyay Erzsébet-életrajz, Jókai korának (nyelvújítás utáni) stílusában, 1871-ből. Szerzőjéről, Acházt Mártonról annyit tudunk meg az éppen száz évvel későbbi utószó végén, hogy „*élt 1811–1898*”, és hogy „*víz-szabályozó mérnök és műkedvelő író, Jókai barátja*” volt. (Egyáltalán nem biztos, hogy Acházt Márton teljes mértékben fiktív személy. Élt Pécsen WS-nek egy kortársa és valószínűleg ismerőse, egy Acházt Imre nevű tanár, aki fiatalon publikált a *Sorsunkban*. Elképzelhető, hogy az ő felmenője van a PSYCHÉ-ben megörökítve.)

Hat: az 1971-es (közreadói, szerkesztői, irodalomtudósi, Weöres Sándor-i) egyszerre fiktív és valóságos utószó. Fiktív, amennyiben egy nem létező költőnőt helyez el a létező kontextusban, és valóságos, amennyiben egy létező irodalmi alkotás lezáró szövege, egy létező XX. századi költő valóságos teljesítményéről ad számot. Ez a szöveg is tekinthető stílusimitációnak, azaz nem dönthető el egyértelműen, vajon WS imitálja, perszifálja vagy inkább követi a modern életrajzi esszé mintáit.

És hét: a végleges változatba még a művet monodrámaként feldolgozó és megszólaltató XX. századi színésznő, Csernus Mariann a költőnőhöz írt, 1842-es keltezésű (!) levélforma invokációja is belefért. Itt is többszörösen keverednek a valóságpreferenciák a fikcióval: az tény, hogy Csernus Mariann az 1970-es években nagy sikerű estet hozott létre a PSYCHÉ-ből; de már az 1842-es „*eggy vándor komédiásné*” pozíciója igencsak irodalmi fikció, ráadásul az aláírt keresztnev, „*Marianna*” egy betűvel több a valóságos színésznő általunk ismert utónevénél. Kérdés továbbá, hogy az invokáció szövegezésében nem működött-e közre WS; ennek már pusztán lehetősége is továbbtolja a fikció felé Csernus Mariann írását, anélkül, hogy a színésznőt megfosztaná „szerző” voltától.

Lónyay Erzsébetnek sok hangja van, és ez a sok hang sok szövegrétegen szűrődik át. Az is az ő hangja, amikor az ÁRVASÁG című versben megszólalva „*Nem sensus, inkább consensus beszél, / Véletlenül, mint kút lánczán a szél*”; és az is az övé, amikor a Brunswick-palotában úgy zongorázza el egy bizonyos „*Bethorn*” nevű öreg, süket zeneszerző – állítólag – őhozzá írt, FÜR ELISE című zeneművét, hogy „*Bethorn*” maestrónak – állítólag – a meghatottságtól „*könyűi hulltak / Vásott zekéjire*”. És az is az ő hangja, amikor egy – a fikció szerint – tizennégy évesen írt versében, miután közli, hogy „*Kézbe kést veszek, / Szívem általszúrom*”, így mutatja be önmagát és zárja le a verset: „*Viharban viséttó / Késértet vagyok*”.

Néha mintha saját fülemmel hallanám Lónyay Erzsébet hangját. Az ő Hölderlinre mondott szavaival szólva, „*tsak azt vágnám hallnom*”.